

Marek Adamczewski*

PIECZEĆ WOJEWÓDZKA POWIATÓW SIERADZKIEGO I SZADKOWSKIEGO Z ROKU 1792

W zbiorze dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku przechowywany jest dokument, opieczetowany pieczęcią wojewódzką powiatów sieradzkiego i szadkowskiego¹. Posługując się językiem dyplomatyki (czyli nauki pomocniczej historii, analizującej dokumenty, a także funkcjonowanie różnego typu kancelarii), należałoby doprecyzować pojęcie *dokument*, użyte w tym miejscu. Faktycznie ów dokument jest ekstraktem, czyli wyciągiem, odpisem z Ksiąg Aktowych Ziemiańskich, prowadzonych w ostatnich latach I Rzeczypospolitej w Sieradzu. Bieg sprawy sądowej, o której wiemy z wyciągu, opisany został w owych Księgach Aktowych Ziemiańskich podczas sesji sądowej, odbytej 16 kwietnia 1792 r., i podsumowany sentencją wyroku. Procesujące się strony, względnie prawni spadkobiercy tychże, mogli wystąpić do Ksiąg Aktowych Ziemiańskich z prośbą o sporządzenie odpisu wyroku. Odpis został wykonany i – jak można sądzić – wręczony zainteresowanym, a po latach trafił do Archiwum Diecezjalnego we Włocławku.

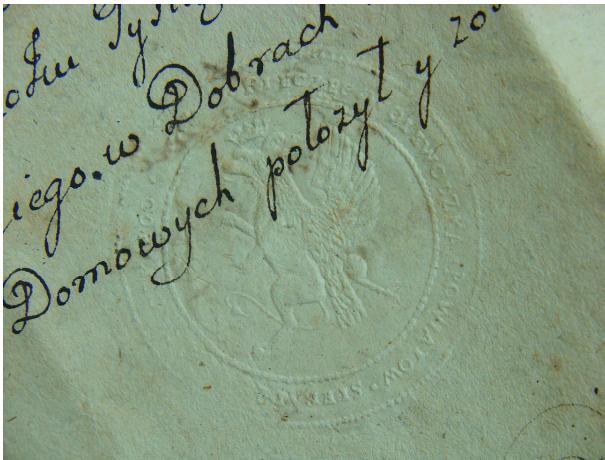
Sposób i praktyka sądowa sporządzania ekstraktu nie daje szansy na precyzyjne wskazanie chronologii jego powstania. Data, występująca w nagłówku tekstu, a przywołana wyżej, informowała bowiem o czasie badania sprawy przez sędziów, a nie o chwili sporządzenia wyciągu, choć często obie te czynności podejmowano jednocześnie. Wiemy, iż w celu sporządzenia odpisu sieradzkie Księgi Aktowe Ziemiańskie czytał Czartkowski, być może Jakub, znany z pełniejszych podpisów pod innymi ekstraktami. Spisy urzędników staropolskich

* Marek Adamczewski, dr, jest adiunktem w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Łódzkiego.

¹ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej: ADWłocławek), Dokumenty, sygn. 2661.

województw łęczyckiego i sieradzkiego² ujawniają Pawła Czartkowskiego herbu Korab, pełniącego w drugiej połowie XVIII w. funkcje wojckiego piotrkowskiego (1766–1770), miecznika piotrkowskiego (1770–1772) oraz burgrabiego sieradzkiego. Nie wspominają natomiast o interesującym nas Jakubie.

Pod tekstem ekstraktu odcisnięta została pieczęć. Uwierzytelniała odpis i – co najistotniejsze – poświadczala, iż treść dokumentu pozostawała w pełnej zgodzie z zawartością odpowiedniej części sieradzkiej Księgi Aktowej Ziemiańskiej. Badana pieczęć (fot. 1.) jest bardzo czytelna w swej warstwie ikonograficznej. Słabo zachowana jest natomiast część legendy otokowej. Z wielką trudnością, a raczej w toku mozolnej rekonstrukcji tekstu, wspartej wiedzą o strukturach sądownictwa szlacheckiego w Polsce przedrozbiorowej, uzyskać możemy informacje o ścisłych związkach pieczęci z powiatem szadzkowskim. Podejrzewać możemy także, iż tekst legendy otokowej kończyła data, informująca o chronologii wykonania tłoka. Być może określał ją rok 1792. Dysponentem pieczęci, co wynikałoby z odczytu i rekonstrukcji legendy³, było województwo sieradzkie, a właściwie dwa jego powiaty – sieradzki i szadkowski.

Fot. 1. Pieczęć znajdująca się pod tekstem odpisu z Ksiąg Aktowych Ziemiańskich (dot. wyroku w sprawie odbytej 16 kwietnia 1792 r.)

Wyobrażenie napieczętnie tworzyła tzw. hybryda sieradzka, czyli połączenie połowy lwa i połowy orła pod wspólną koroną otwartą. Do stworzenia pieczęci wykorzystano zatem historyczny herb województwa sieradzkiego. Jego geneza

² E. Opaliński, H. Żerek-Kleszcz (oprac.), *Urzednicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, [w:] Gašiorowski A. (red.), *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. 2, z. 2, Kórnik 1993, s. 249.

³ PIECZEC WOIEWODZKA POWIATOW SIERADZKIEGO I [SZADKOW]SKIEGO [1792].

ściśle powiązana była z herbem kujawskiej, inowrocławskiej, dobrzyńskiej, a także królewskiej linii Piastów.

Układ zwierząt heraldycznych, ich barwy, a także kolorystyka pól tarczy herbowej (dwudzielnej w słup) w herbie sieradzkim ulegały przeobrażeniom⁴. Chorągiew ziemi sieradzkiej opisana została przez Jana Długosza w *Rocznikach, czyli kronikach sławnego Królestwa Polskiego* przy okazji prezentacji oddziałów polskich, szykujących się do bitwy pod Grunwaldem. Czytamy tam o płacie materiału, w którego jednej części znajdowało się pół białego orła na czerwonym polu, a w drugiej połowie pół płomienistego lwa na białym polu. W *Klejnotach Królestwa Polskiego*, przypisywanych J. Długoszewi, znajdujemy informacje o tarczy na pół podzielonej, o jednym polu złotym z połową czarnego orła i o polu drugim, czerwonym z połową białego lwa. Nad głowami obu umieszczona była wspólna korona otwarta. Barwy w tych dwóch, średniowiecznych opisach są różne i mogą wynikać z nieukończzonego jeszcze w XV w. procesu tworzenia się herbów ziemskich, choć należy zauważyć, iż godło ziemskiego herbu sieradzkiego było już stabilne, a poszukiwania dotyczyły jego kolorystyki. Zakończyły się sukcesem w wieku następnym. W XVI w. ukazało się dzieło Bartosza Paprockiego⁵ pt. *Herby rycerstwa polskiego*. Wśród herbów ziemskich, wprowadzonych do herbarza szlachty polskiej, znajdujemy opis herbu województwa sieradzkiego. Tworzyć go miała tarcza podzielona na dwie połowy w słup. W polu pierwszym, czerwonym umieszczono połowę orła czarnego, a w polu drugim, żółtym – połowę lwa czerwonego. Nad głowami zwierząt zatknięto koronę otwartą. Jednakowoż opis herbu w istotnym szczególe pozostawał w sprzeczności z jego wyobrażeniem, umieszczonym tuż obok. Dopelnienie graficzne tekstu *Herbarza...* ukazuje bowiem zwierzęta w innej kolejności. Pierwsze pole wypełniała połowa lwa, a pole drugie – połowa orła.

Treść legendy otokowej oraz wyobrażenie napieczętne pieczęci „województwiej” powiatów sieradzkiego i szadkowskiego w sposób jednoznaczny łączą ją z sieradzką symboliką ziemską. Jednakowoż jej wyobrażenie oraz treść legendy otokowej zdecydowanie odbiegały od dobrze rozpoznanych ikonografii i treści napisów pieczęci ziemskich, używanych w sieradzkich sądach ziemskich do 1792 r. Powody porzucenia tradycyjnej symboliki i zastąpienie jej inną, choć równie właściwą, muszą zastanawiać i powinny zostać wyjaśnione.

Od pierwszej połowy XVI w. sądy ziemskie województwa sieradzkiego uwierzytelniały swoje dokumenty odciskami sygnetowych pieczęci z wyobrażeniem niekoronowanego Orła Białego. Najprawdopodobniej istniało kilka odmian sieradzkiej pieczęci sygnetowej. Dostrzegamy bowiem niewielkie różnice pomiędzy identycznymi w treści pieczęciami, odciskanymi pod

⁴ S. K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa 1993, s. 44–45.

⁵ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, wyd. K. J. Turowskiego, Kraków 1858, s. 904.

dokumentacją, wytwarzaną podczas posiedzeń sądów w Piotrkowie Trybunalskim⁶, Sieradzu⁷ i Szadku⁸. Pieczęć z Orłem Białym niekoronowanym w renesansowej tarczy herbowej (fot. 2.) wykorzystywano w Szadku przynajmniej od 1553⁹ aż do 1659 r.¹⁰ Nie wiemy, jak długo pieczęć szesnastowieczna pozostawała w „służbie kancelaryjnej” sieradzkich sądów ziemskich, w tym również tych odbywanych w Szadku. Nie znamy też pieczęci, która mogła ją zastąpić. Pomiędzy ostatnim, znanym użyciem pieczęci szesnastowiecznej a pojawieniem się kolejnej pieczęci pozostaje luka blisko stu lat, nieoświetlona, jak dotąd, żadnym przekazem sfragistycznym.

Fot. 2. Pieczęć z Orłem Białym niekoronowanym w renesansowej tarczy herbowej, wykorzystywana w Szadku od poł. XVI do poł. XVII w.

W połowie XVIII w. sieradzki sąd ziemski zaczął posługiwać się pieczęcią sądową o zdecydowanie bogatszej ikonografii. W (lub tuż po) 1746 r. powstał tłok pieczętny harmonijnie godzący symbolikę królewsko-państwową (Orzeł Biały z tarczą dwupolową z herbem Saksonii Wettynów na piersi) z herbami szlacheckimi: Zaremba, Kolumna i Roch¹¹. W najbardziej zaszczytnej przestrzeni – po prawej stronie Orła „saskiego”, umieszczono rozbudowaną kompozycję heraldyczną (herb, jego zewnętrzne elementy, trzymacze), zbudowaną wokół

⁶ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁódź), Archiwum Walewskich z Tubądzina, sygn. 189, k. 24, 31.

⁷ APŁódź, Archiwum Tarnowskich z Kliczkowa, sygn. 36, k. 9, 12; APŁódź, Archiwum Walewskich z Tubądzina, sygn. 1, k. 15, 17, 19, 21, 28, 33, sygn. 2, k. 39.

⁸ APŁódź, Archiwum Walewskich, z Tubądzina, sygn. 2, k. 37, 103, 106, sygn. 157, k. 159, sygn. 189, k. 6, 15.

⁹ A. Chmiel, *Materiały sfragistyczne. Pieczęcie ziemskie i Trybunału Koronnego w Polsce*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1897, t. 3, nr 33, szp. 288.

¹⁰ APŁódź, Archiwum Walewskich z Tubądzina, sygn. 1, k. 159.

¹¹ S. K. Kuczyński, *Tłok pieczęci sądu ziemskiego sieradzkiego z połowy XVIII wieku*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1968, R. XII, z. 1, s. 24.

herbu Zaremby sędziego sieradzkiego Szymona Zaremby. Po lewej stronie Orła umieszczono Kolumnę podsędka Wojciecha Walewskiego, a poniżej – Pomiana, pisarza Floriana Łubieńskiego¹². Pieczęć, wyposażona w Orła Białego i te trzy szlacheckie herby, mogła służyć sieradzkiemu sądowi ziemskiemu do 1759 r., tj. do rezygnacji Floriana Łubieńskiego. Równie dobrze jej wycofanie z użycia nastąpić mogło później w 1764 lub 1767 r. Wymianę pieczęci łączyć można bowiem z prawie równoczesnym wygaśnięciem mandatu dwóch kolejnych urzędników sądowych, co miało miejsce w 1766 r. (Zaremby) i 1767 r. (Walewski) lub też ze zgonem Augusta III Wettina oraz z elekcją i koronacją Stanisława Augusta Poniatowskiego w listopadzie 1764 r.

Model pieczęci ziemskiej, wypracowany w 1746 r., został zaakceptowany i zastosowany przy projektowaniu i wykonywaniu kolejnej pieczęci sądu ziemskiego sieradzkiego¹³. Wokół znaku królewsko-państwowego – Orła Białego niekoronowanego z herbem Ciołek Stanisława Augusta Poniatowskiego na piersi – i korony zamkniętej, górującej nad tarczą tegoż, umieszczone zostały trzy herby rodowe z klejnotami. Układ tarcz herbowych wynikał z godności piastowanej przez urzędników sądu ziemskiego. Po prawej stronie od tarczy z Orłem Białym umieszczony został herb Jelita sędziego sieradzkiego Jana Nepomucena Kobielskiego, po lewej herb Gozdawa Stanisława Kajetana Stawiskiego oraz poniżej tarczy z Orłem Białym herb Jastrzębiec Antoniego Siemiątkowskiego¹⁴. Jan N. Kobielski i Stanisław K. Stawiski objęli swe funkcje w 1778 r., ale Antoni Siemiątkowski otrzymał nominację dopiero w 1781 r. Z tego można wywieść wniosek, iż opisywana tu pieczęć powstała dopiero po nominacji A. Siemiątkowskiego.

Przeгляд sieradzkich pieczęci ziemskich, nazywanych także – przynajmniej od połowy XVIII w. – *ziemskimi pieczęciami sądowymi województwa sieradzkiego*¹⁵, dowodzi, iż ich wyobrażenia tworzył w głównej warstwie ikonograficznej Orzeł Biały często niekoronowany, a w warstwach uzupełniających, wprowadzonych późno, może w połowie XVIII w. – herb panującego oraz herby urzędników, powiązanych z funkcjonowaniem ziemskiego sądownictwa szlacheckiego.

Rodzi się więc uzasadnione pytanie o powody przeprowadzenia tak radykalnej korekty wyobrażenia napieczętnego pieczęci ziemskiej sieradzkiej, o przyczynę zerwania dotychczasowego zwyczaju wykorzystywania Orła Białego i zastąpienia go godłem herbu województwa. Pytanie to najprawdopodobniej zawiera w sobie wymiar przekraczający granicę regionu

¹² E. Opaliński, M. Żerek-Kleszcz (oprac.), *Urzędnicy...*, s. 155, 162, 166.

¹³ APŁódź, Archiwum Tarnowskich z Kliczkowa, sygn. 5, k. 2, 90; APŁódź, Archiwum Walewskich z Tubądzina, sygn. 24, k. 179v, 183v, 194; sygn. 4, k. 419, 464.

¹⁴ E. Opaliński, M. Żerek-Kleszcz (oprac.), *Urzędnicy...*, s. 155, 163, 167.

¹⁵ SIGILLUM IUDICIJ TERRESTRIS PALATINATUS SIRADIENSIS.

sieradzkiego. Formułować je można także podczas analizowania pieczęci ziemskich województwa łęczyckiego.

Szesnastowieczna pieczęć ziemska łęczycka, najprawdopodobniej wykonana w tym samym okresie co pieczęć sieradzka z Orłem Białym niekoronowanym, wyposażona została w herb województwa łęczyckiego – hybrydę łęczycką¹⁶. Jednakowoż pod koniec XVI lub na początku XVII w. sądownictwo ziemskie łęczyckie posługiwało się pieczęcią z wyobrażeniem Orła Białego niekoronowanego¹⁷. Także dwie kolejne pieczęci ziemskie łęczyckie – używana przed 1784 r.¹⁸ i używana od 1784 r.¹⁹ – posiadały pola wypełnione Orłem Białym koronowanym. W przypadku tej drugiej na piersi Orła Białego dostrzec można herb Sulima Józefa Garbowskiego, pisarza łęczyckiego²⁰. Zmianę ikonografii pieczęci ziemskich łęczyckich dokumentują odciski pieczętno, umieszczone pod ekstraktami z akt sądu ziemskiego województwa łęczyckiego z końca XVIII w. Orła Białego zastąpiła hybryda łęczycka – godło herbu wojewódzkiego²¹. Historia ikonografii pieczęci sądowych województwa łęczyckiego zatoczyła więc pełny krąg – pod koniec XVIII w. powrócono do symboliki, wykorzystywanej w XVI w. Zmianie wyobrażenia napieczętno towarzyszyła korekta brzmienia legendy otokowej. W miejsce tekstów łacińskich, akcentujących i podkreślających ziemski charakter pieczęci województwa łęczyckiego²², pojawiła się legenda w języku polskim, pozbawiona bezpośredniego odniesienia do województwa²³.

Pieczęć „ziemiańska” łęczycką z hybrydą łęczycką w polu i pieczęć „województwą” powiatów sieradzkiego i szadkowskiego z hybrydą sieradzką w polu łączą przynajmniej trzy okoliczności. Pojawiły się w tym samym czasie, tj. pod koniec istnienia I Rzeczypospolitej. Ich wyobrażenia – herby ziemskie, odpowiednio hybryda łęczycka i hybryda sieradzka – burzyły ustalony porządek ikonograficzny wcześniejszych pieczęci ziemskich. Hybrydy, pochodzące z godła herbów wojewódzkich, zajęły miejsce Orłów Białych. Wreszcie legendy otokowe obu pieczęci sporządzono w języku polskim, a treści, jakie im nadano, również wyłamywały się z dotychczasowych schematów. To wszystko

¹⁶ A. Chmiel, *Materiały...*, s. 288.

¹⁷ Archiwum Państwowe w Łowiczu, Zbiór W. Tarczyńskiego, sygn. 167, k. 1; APLódź, Archiwum Rzewuskich z Bratoszewic, sygn. 3, k. 63, 70, 75, 78; APLódź, Archiwum Wężyków z Beldowa, sygn. 24, k. 20, 27, 35.

¹⁸ S. K. Kuczyński, *Pieczęcie i herby miasta Łęczycy oraz ziemi łęczyckiej*, Łęczycza 1985, nr 9.

¹⁹ APLódź, Archiwum Walewskich z Tubądzina, sygn. 24, k. 247; S. K. Kuczyński, *Pieczęcie...*, nr 11.

²⁰ E. Opaliński, M. Żerek-Kleszcz (oprac.), *Urzednicy...*, s. 253.

²¹ APLódź, Archiwum Wężyków z Beldowa, sygn. 24, k. 7, 17; Kancelaria kościoła parafialnego w Waliszewie; S. K. Kuczyński, *Pieczęcie...*, nr 10.

²² SIGILLUM TERRESTRE PALATINATUS LANCICIENSIS

²³ PIECZĘĆ ZIEMIAŃSKA ŁĘCZYCKA.

powoduje, iż należy szukać impulsu prawnego, który mógł doprowadzić do wykreowania nowych struktur sądownictwa szlacheckiego, dla których wykonano pieczęcie według wspólnego wzoru.

Najprawdopodobniej siłą sprawczą powstania zarówno pieczęci „ziemiańskiej” łęczyckiej, jak i pieczęci „wojewódzkiej” powiatów sieradzkiego i szadkowskiego była regulacja prawna ze stycznia 1792 r. Sejm Wielki uchwalił wówczas konstytucję, ustanawiającą sąd ziemiański²⁴. Powołanie tychże sądów ziemiańskich widzieć należy, jako element szerszej reformy sądownictwa I Rzeczypospolitej, przeprowadzonej przez posłów Sejmu Czteroletniego. Kompetencje nowego sądu ustawodawca określił w artykule 2 przywołanego tu prawa. Miał on wyrokować w pierwszej instancji we wszystkich tych sprawach, które do 1792 r. rozstrzygane były przez szlacheckie sądy ziemskie i grodzkie. Posłowie określili miejscowości, w których sędziowie nowych sądów rozstrzygać mieli spory urodzonych. Dla województwa sieradzkiego wyznaczono dwa miasta. W Piotrkowie obradować miał sąd, wyrokujący w sprawach powiatów piotrkowskiego i radomszczańskiego, a w Sieradzu – sieradzkiego i szadkowskiego. W województwie łęczyckim posiedzenia sądu odbywać się miały wyłącznie w stolicy województwa, w Łęczycy. Tam zgromadzeni sędziowie swą jurysdykcją obejmowali powiaty: łęczycki, orłowski, brzeziński, inowłodzki. Ustawodawca, regulujący sądownictwo polskie w dobie reform Sejmu Wielkiego, zazwyczaj wprowadzał do wówczas uchwalanych konstytucji artykuły, określające sposoby uwierzytelnienia dokumentów sądowych. Także i w przypadku prawa o sądach ziemiańskich znajdujemy punkt, dotyczący pieczęci sądowej²⁵. Ustawodawca nałożył na sąd ziemiański obowiązek posługiwania się pieczęcią z herbem województwa, ziemi lub powiatu, w którym funkcjonował i wyrokował. Pieczęcie „ziemiańska” łęczycka i „wojewódzka” sieradzko-szadkowska spełniały warunek poprawności ikonograficznej. Pola obu wypełniły godła właściwych herbów wojewódzkich. Dyskutować można o zgodności pieczęci ze wzorem w warstwie tekstowej. Norma prawna nakazywała, aby tekst legendy rozpoczynał się od zwrotu *pieczęć województwa* (względnie ziemi lub powiatu), a kończyła podaniem nazwy tegoż. Pieczęć łęczycka otrzymała legendę, określającą charakter instytucji poprzez podanie części jej nazwy (sąd ziemiański – „pieczęć ziemiańska”). Twórcy tekstu pieczęci sieradzkiej również nie w pełni zastosowali się do treści i ducha przywołanej ustawy. Nazwali pieczęć w zgodzie z wolą ustawodawcy „wojewódzką”, ale nie wskazali jego nazwy, uznając, iż jest ona domyślnie

²⁴ „Volumina Legum” 1889, t. 9, s. 370–373.

²⁵ *Każdy sąd ziemiański mieć będzie pieczęć z herbem swojego województwa, ziemi lub powiatu z napisem: PIECZĘĆ WOJEWÓDZTWA, ZIEMI lub POWIATU „N”* – „Volumina Legum” 1889, t. 9, s. 373.

wyrażona poprzez podanie powiatów, objętych działaniem sieradzkiego sądu ziemiańskiego.

Kłęska wojsk polskich w wojnie z Rosją w 1792 r. przesądziła o losie Konstytucji 3 Maja, także i innych ustaw, reformujących państwo, zdecydowała o kształcie terytorialnym Polski. Szlachta sieradzka w sierpniu i wrześniu 1792 r. zgłosiła swe przystąpienie do targowicy. Najprawdopodobniej z tego okresu pochodzi aktowa pieczęć konfederacji²⁶, akcentująca w treści legendy otokowej związek z powiatami sieradzkim i szadzkowskim (fot. 3.). Pole pieczęci wypełniło ponownie godło herbu województwa sieradzkiego. W warstwie symbolicznej dopełnione zostało ono szlacheckim herbem Ogończyk, umieszczonym na piersiach lwa i orła sieradzkiego. Jej odciski znane są m. in. z ekstraktów z Ksiąg Konfederacji Wojewódzkiej Powiatów Sieradzkiego i Szadzkowskiego, opisujących czynności sądowe z listopada 1792 i 1793 r.²⁷

Fot. 3. Pieczęć z 1792 r. znajdująca się pod odpisem z Ksiąg Konfederacji Wojewódzkiej Powiatów Sieradzkiego i Szadzkowskiego

Pod koniec istnienia I Rzeczypospolitej ustawodawca ściśle powiązał symbolikę heraldyczną województw z powiatami tychże. Współczesne powiaty często wykorzystują godła przedrozbiorowych województw do kreowania

²⁶ PIECZ: AKTOWA KONFDRACI POWIATOW SIERADZKIEGO I SZADKOWSKIEGO.

²⁷ ADWłocławek, Dokumenty, sygn. 2669; APŁódź, Archiwum Leopoldów z Rzepiszewa, sygn. V10/9, k. 19v.

własnych herbów. W sposób symboliczny ukazują swój związek z historycznymi podziałami państwa polskiego. Powiat szadkowski nie przetrwał, nie otrzymał szansy na stworzenie własnego, nam współczesnego herbu. Być może inspiracją dla tego dzieła stałaby się pieczęć „województwa” powiatów sieradzkiego i szadkowskiego z 1792 r.

Bibliografia

- Chmiel A., *Materiały sfragistyczne. Pieczęcie ziemskie i Trybunału Koronnego w Polsce*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1897, R. IX, t. 3, nr 3.
- Kuczyński S. K., *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa 1993.
- Kuczyński S. K., *Tłok pieczęci sądu ziemskiego sieradzkiego z połowy XVIII wieku*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1968, R. XII, z. 1.
- Kuczyński S. K., *Pieczęcie i herby miasta Łęczycy oraz ziemi łeczyckiej*, Łęczycza 1985.
- Paprocki B., *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1858.
- Opaliński E., Żerek-Kleszcz H. (oprac.), *Urzednicy województw łeczyckiego i sieradzkiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, [w:] Gąsiorowski A. (red.), *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. 2, z. 2, Kórnik 1993.
- „Volumina Legum” 1889, t. 9.